

Arif Yunusov

**TÜRK DİLİNİN LÜĞƏT TƏRKİBİNİN ZƏNGİNLƏŞMƏSİNDƏ "TÜRKÜ" POETİK
JANRININ TƏDQIQININ ROLU**

Türkoloqların mülahizələrinə görə, türk dili vəədəbiyyatı haqqında ən qədim yazılı məlumatlar Çin mənbələrində eks olunmuşdur. Uyğurlarla bir yerdə yaşayan çinlilər türklər haqqında bütün məlumatları əldə etməyə çalışmış, onların dil vəədəbiyyat nümunələrini ciddi şəkildə öyrənmişlər. Bir Hun türkü ilə evlənmiş çinli qız hunlara aid adət-ənənələri, onların müxtəlif mərasimlərdə oxuduqları türkü mətnlərini təfərrüatlı şəkildə yazmış və həmin yazı qədim türklər haqqında türkologiyaya məlum olan ən qədim yazılı mənbəyə çevrilmişdir. Çinli şahzadə türklərin səs-küylü mərasimlərindən xoşlanmadığını da əks etdirmişdir:

Davulu her gece durmaz dövrler,
Dönerler ta Güneş doğana kadar.
Fırtına bozkırda gök gibi gürlər,
Yolları toz duman boğana kadar (Ligeti, 44).

Çinli qızın yazılarından bəlli olur ki, Hun türkləri gecə keçənə qədər nağara vurub tonqal başına dolanırlar, uca səslə türkü oxuyurlarmış. Təkcə bu qeyd belə düşünməyə əsas verir ki, türklər türklərin həm sevincli, həm də kədərli günlərində oxunan və sevilə-sevilə dinlənən xüsusi mahnı janrıymış.

Türk dilində çox geniş yayılmış və müəyyən mənada türk dünyasının simvoluna çevrilmiş "türkü"lərin tədqiqi bu gün də türkoloji araşdırmaların önəmli istiqamətini təşkil edir. Türk dilinin ən qədim dövrünə aid yazılı mənbələrin yoxluğunu nəzərə alsaq, yaranma tarixi miladdan çox öncələrə gedən türklərin həm dilçilik, həm dəədəbiyyatşünaslıq baxımından böyük əhəmiyyətinin olduğunu təsəvvür etməyə imkan verir. Göktürk dövrünə aid olan mənbələr sübut edir ki, qədim türklər bir çox mərasimlərində, dini ibadətlərində, sevincli və kədərli günlərində xüsusi ahənglərlə müşayiət olunan şeirlər oxuyurmuşlar. Mənbələr həmin qəbildən olan şeirlərin "türkü" adlandığını təsdiq edir. Türk tədqiqatçısı Bilge Seyidoğlunun düşüncəsinə görə, həm türk, həm dəəcəbi dillərdə türklər haqqında mötəbər yazılı məlumatlar mövcuddur (Seyidoğlu, s. 8). Mütəxəssislər ehtimal edirlər ki, bizə məlum olan ən qədim türk şeir şəkli "türkü"dür. Tarixi inkişafın müəyyən mərhələlərində türklər şaxələnərək "mani", "saqu", "yır", "tuyuq", "hoirat" və digər türkü növlərinə ayrılmışdır. Fars şeiriyyatından fərqlənən və farsların Xəzər sahilləri boyu ərazidə yaşayanların oxuduqları musiqili şeiri "avramani- اورامانی" adlandırdıqları növ türklərə məxsus olan "tuyuq" ədəbi növüdür (Köprülü, s. 201). Orta əsrin böyük bilginlərindən olan Əbdülqadir Marağainin "Zübdətü'l ədvar" adlı mötəbər əsərində İraq torpaqlarında yaşayan türklərin oxuduqları musiqili şeiri ərəblər "ərrani" və ya "ərrani'l mutədil" adlandırmışlar. Çox güman ki, "ərrani"elə tuyuq növü imiş.

Marağai qeyd edir ki, "ərrani"lərin cinaslı və cinassız variantları vardı. Cinassız "ərrani"lərə Orta Asiya türkləri "qoşuq" deyirlər (Köprülü, s. 206). Kadı Bürhanəddin, İmadəddin Nəsimi, Əlişir Nəvai, Babur Şah, Lütfi və başqa türk şairlərinin əsərlərində mükəmməl tuyuq nümunələrinin olması, həmin ədəbi növün məhz türklərə aid olduğunu təsdiqləyir. Ərəb şairlərinin rübailəri, fars şairlərinin dübeytiləri kimi, türklərin tuyuq janrı da dörd misradan ibarət, fəlsəfi mahiyyəti daha ağırlıqlı olan mükəmməl bir şeir sistemi idi. Orta Asiyada hökmdar olan Hüseyn Baykaranın zamanında, XV əsrdə, Herat, Qəndəhar, Kabul, Xorasan, Bəlx, Buxara, Səmərqənd civarlarında bütün musiqi müşayiəti ilə icra olunan şeirlərə "türki", bu cür oxuyan müğənnilərə isə "türkiqiy" deyilmişdir. Qeyd edək ki, "türkiqiy – ترکی گوی" sözü fars dilində "türkcə danışan" anlamındadır (Levend, c. IV, s. 117).

Bütün türklər və ya manilər istisnasız olaraq heca ölçüsündə olurdu. Nə farsçada, nə dəərəbcədə bir dənə də olsun heca vəznində şeir mövcud deyildir. Əlişir Nəvainin təsbitinə görə, türkü oxuyan bəzi müğənnilərə "türkiqiy" təxəllüsləri verilir və onlar bu təxəllüsləri ilə tanınırdılar (Onay, s. 60). Türkiyəli tədqiqatçı Eraslanın mülahizəsinə görə, XV əsrdə fəaliyyət göstərən, Çağatay türkcəsində yazdığı şeirlərlə məşhur olan Mirheydəbə də "türkücü" deyilirdi və o da bundan çox məmnun olurdu (Eraslan, s. 115).

Qeyd etmək lazımdır ki, Nəvainin dövründə Çağatay türkcəsində geniş şəkildə işlənən "türkü" termini Anadoluda bu gün də eyni mənə çalarlığını saxlamaqdadır. Müasir zamanda da Türkiyədə türkü söyləyənlər, türkü çağırana həm xalq, həm dəədəbi dildə türkücü deyilir. Türk tədqiqatçıların mülahizəsinə görə, türk boylarının məskunlaşdığı bəzi bölgələrdə türkücü yerinə "koşukçu", "sığıtçı", "yırıçı" sözləri istifadə edilsə də "türkücü" termini daha geniş areala yayılmış və onlarla müqayisədə daha çox tanınmışdır. Əslində "türkü" sözünün etimoloji təhlili də bu sözün türklərə məxsus ədəbi növ olduğunu göstərir. Məlum olduğu kimi, Anadolu türkcəsi də daxil olmaqla, bütün türk dilində bəzi isimlərin sonuna -ı, i, u, ü- şəkilçiləri artırmaqla onlardan sifət yaratmaq mümkündür. Məsələn:

Qızıl— qızıl+ı = **qızılı** (rəng), gümüş— gümüş+ü = **gümüşü** (buludlar), tarix—tarix+i = **tarixi** (hadisə), qoç— qoç+u = **qoçu** (adam) vs. Türkü sözü də eyni üsulla yaranmış sözdür: türk—türk+ü = **türkü**.

Türkiyəli dilçi Elçin iddia edir ki, "türkü" sözünün hərfi mənası "türkə xas, türkə aid, türkə bənzər" şəklindədir (Elçin, s. 306). Türkünün əsas xüsusiyyəti, onun müəyyən ahənglə, avazlı şəkildə oxunmasıdır. Yeri gəlmişkən, məşhur qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatovun populyar olan "Cəmilə" povestinin ilk adı "Türkü" olmuşdur, lakin həmin əsər 1958-ci ildə Moskvada "Oktyabr" jurnalında nəşr olunarkən əsərin adını baş qəhrəmanın adı ilə adlandırmışdılar. Görünür, əsərin "Türkü" adı ilə çap olunması sovet ideoloqlarını narahat etmişdir. Görkəmli macar türkoloqu İ. Kunos öz araşdırmasında "türkü"lərlə "şarkı"ların fərqləndiyini bildirir. Məlum olduğu kimi, "şarkı"

ismi və təxəllüsü bəlli olan şair tərəfindən əruz vəznində yazılır, onun üçün xüsusi bəstəkarlar tərəfindən musiqi bəstələnir. “Türkü”nün müəllifi bəlli olmur və heca vəznində yazılır. “Türkü”lərin xüsusi bəstəsi olmur (Kunos, s. 24). Tanınmış türkoloq Naili Pertev Boratavın ehtimalına görə, “türküler, Türkiyə’nin sözlü gələcəyində bir ezgi ilə söylənən, aşıkşiiirləri də daxil etmək üzere bütün halk şiirleri için kullanılan bir addır”(Boratav, s. 150).

Türkoloji tədqiqatçıların ümumi ortaq rəyi belədir ki, türklər türklərə xas xüsusi havacatla ifa olunan, müəllifi bəlli olmayan qədim şeir növüdür. Şərq mədəniyyətində xüsusi tədqiqat mövzusu olan İran- Turan qarşıdurması haqqında Turan qoşununun başçısı Əfrasiyabın (Alp Ər Tonqanın farslaşdırılmış şəkli) xaincəsinə öldürülməsinə dair yazılı məlumatı biz Alp Ər Tonqa haqqında qoşulmuş türkdən öyrənirik:

Alp Er Tunga öldü mü? — Alp Er Tunga öldü mü?

İsiz əjun kaldı mı?—Kötü dünya kaldı mı?

Ödllek öçin aldı mı?— Felek öcünü aldı mı?

Emdi yürek yırtılır.— Şimdi yürek paralanıyor.

Anadoluda yaranmış ilk türkü nümunəsini müəyyənləşdirmək praktik baxımdan mümkün deyildir. Bunun başlıca səbəbi, şifahi xalq ədəbiyatına aid dil materiallarının toplanılması və tədqiqi işinin çox gec zamanda başlatılması və o vaxta qədər də folklor nümunələrini bilənlərin əksəriyyətinin dünyalarını dəyişməsidir. Digər önəmli səbəb, islam dininin sürətlə yayılması nəticəsində, əsassız olaraq, folklorla lazımi diqqət yetirilməməsidir.

Anadolu coğrafiyasında geniş dinləyici və tərəfdar auditoriyasına sahib, sevilərək oxunan türkləri müəyyən bir yerlə məhdudlaşdırmaq mümkün deyildir. Məsələn, Ərzurum və Kars tərəflərdə çox yaygın olan “Yaylalar içindəErzurum yayla” türkü Konya, Niğdə və Muğla bölgələrində də icra olunan məşhur türklərdəndir. Ərzurumlular adı çəkilən türkünün Ərzuruma, Konya əhalisi isə Konyaya aid olduğunu sübut etməyə çalışdıqları məqamda Urfadan olan tədqiqatçılar həmin türkünün Urfaya aid olduğunu düşünürlər:

Yaylalar içində Erzurum yayla,

Şehirler içində Gonyadır, Gonya.

Vurulmuş Aslanım, sevin sin dünya

Döşeyin evleri, Aslan geliyor,

Geyinmiş, guşanmış, Aslan geliyor.

Qeyd olunan türkdəki sözlərin Ərzurum şivəsində olması (“Konya” yerinə- “Gonya”, “kuşanmı”ş əvəzinə- “guşanmış”, Ərzurum yaylasının adının çəkilməsi ərzurumluların istinad etdikləri dəlillərdir. Konyalılar da “şehirlər içində Gonyadır, Gonya” sözlərini əsas götürərək, urfalar həmin türkdə təriflənən Aslanın urfalı olduğunu önə sürərək türkünün Urfa türküsi olduğunu iddia edirlər. Bizim düşüncəmizə görə, ayrı-ayrı söz və şivə xüsusiyyətlərinə görə hər hansı bir türkünün hansı yerə aid olduğunu müəyyən etməklə baxımdan yanlışdır. Çünki istənilən yer haqqında türkü söyləmək olar və coğrafi məkanlar heç kimin inhisarında deyildir. Məsələn:

Yaz gelince çayır, çimen,

Güz gelince çöker duman.

Aşıkları eder figan,

Yanar, gider Muş ovası-

türküsiyə Muş ovası adı keçdiyi üçün onun Muş türküsi olduğunu düşünmək qeyri-obyektivlikdir. Məgər hər hansı bir yerdən Muşa gələn adam belə sözlər yaza bilməzmi? Başqa bir nümunə: Kırşehir, Nevşehir, Yozgat, Çorum və Kayseri bölgələrində oxunan “Zahidem” türküsiyə hansı regiona aid olması barədə Türkiyədə mübahisələr bitmək bilmir(Aça, s.18).

Zahide,gurbanın olam, n'olacak halim?

Gene bir laf duyduğum,gırlıdı belim.

Gelenden, gidenden haber sorarım:

Zahidem bu hafta oluyor gelin.

Tarixi məzmunlu türklərdə hansısa bir hadisəyə və ya coğrafi məkan adına əsaslanaraq müəyyən bir türkünün coğrafi mənsubiyyəti haqqında mülahizə yürütmək mümkündürsə, məhəbbət mövzusunda qoşulan türklərdə bunu gerçəkləşdirmək qətiyyən mümkün deyildir. Məsələ burasındadır ki, Türkiyənin qeyd olunan bölgələrindədəbi dildə “k” səsi ilə tələffüz edilən və yazılan sözlər “g” səsi ilə söylənilir: **kaç- gaç, kulak- gulah, kuru-guru, kuş-guş, koşmak- goşmah** vs. Ərəb mənşəli “Zahide” adı da müsəlmanların yaşadığı istənilən yerdə asanlıqla təsadüf olunan bir addır.

Bütün bunlar yüzlərcə türkünün məhz hansı bölgəyə aid olduğunu müəyyənləşdirmək işinin qeyri-ciddi bir təşəbbüs olduğunu isbatlayır. Bəzi türk dilçiləri bu qəbildən olan türklərin kim tərəfindən qoşulduğunu araşdırmaqla məsələnin çözümlə biləcəyi düşüncəsindədir. Yuxarıda nümunə olaraq qeyd olunan “Zahidem” türküsiyə Kırşehrli Arap Mustafa adında birinin şeiri olduğunu, başqa birisi Nevşehrli Neşet Ertaşa aid bir türkü, digəri isə anonim bir aşığın qoşduğu şeir olduğu düşüncəsindədir (Avcı, s. 54). Həm də “Zahidem” türküsiyə fərqli mətnləri və variantları mövcuddur. Hər tərəf dəsl mətnin, orijinal türkünün məhz onların bölgəsinə aid olduğu fikrini müdafiədir. Türklər qısa bir zaman içində qərribə bir sürətlə Türkiyənin müxtəlif bölgələrinə yayılır.

Bu işdə radio və televiziyanın, digər texnoloji vasitələrin çox böyük təsiri vardır. Lakin tarixi mənbələrəəsasən əminliklə qeyd edə bilərik ki, bu texniki vasitələrin meydana çıxmadığı dövrlərdə də türklər bütün Yaxın və Orta Şərq ölkələrinə yayılmışdır. O zaman kitab nəşrinin, qəzet və dərgilərin fəaliyyət göstərmədiyi bir dövrdə bu türklər, ehtimal ki, xalq sənətkarları, səyyahlar, ticarət karvanları və ya başqa-başqa ölkələrə hərbi səfərlərə gedən əsgərlər

tərəfindən yayılmış, müxtəlif dəyişikliklərə uğramış və hafizələrdə saxlanılaraq bir nəsildən başqa bir nəslə ötürülmüşdür (Çobanoğlu, s. 16). Türkülərdə bu günkü ədəbi dildə işlənməyən sözlərin araşdırılması dilçilik baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Məsələn:

Gam kasavet yuva yaptı sineme,
Kahır gömleğini giydim **eğnime**.
Perişanlık düştü viran göynüme,
Türlü türlü aşk bağlasam çare ne?

Bu türkünün ikinci misrasında "eğin" sözü türk ədəbi dilində işlənmir. Müasir türk ədəbi dilində "eğin" yerinə "üst" və ya "sırt" sözünün işləndiyini görürük: *O gündən sonra kاپیۛۛ dikięi bir bekçiye iş çıkışları işçilerin üstlerini arattı. Sırtında hep aynı kahverengi elbise bulunduęuna göre fazla bir kazanç da sağlamıyordu.*

Mümin, müslim döşürür de cem olur,
Anda **sınık** yaralara **em** olur.
Kara taş erir de safi mum olur,
Kalsın benim davam, divana kalsın.

Qeyd olunan türkünün ikinci misrasında işlənmiş "sınık" və "em" sözləri hazırda türk ədəbi dilində işlənməməkdədir. "Sınık" sözü qədim türkcədə geniş işlənən "sınmaq" feilindən "ıq" şəkilcisi ilə yaranmış sifətdir. "Em" sözü isə qədim türkcədə "çarə, əlac, dərman, məlhəm" mənası ifadə etmişdir. Sonralar "əm" sözü unudulmuş, onun yerinə farsça "dərman, çarə" və yaxud ərəb mənşəli "əlac" sözləri tutmuşdur. Göründüyü kimi, Pir Sultan Abdala aid örnek türkü parçasında unudulan söz əks olunmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, "çarə, dərman" mənası ifadədən "əm" sözünün Ərzurumlu Əmrahın ("El sitemi yaralara em oldu") və Ruhsatinin (Kendi verdiği yarayı kendisi emler yine) də türkülərində müşahidə olunur (Eberhard, s. 48).

Ağma deli gönül, ağma iline,
Cığercığım aşk **oduyla** deline.
Yarım al yeşiller giyip salına,
Ko beni yatayım çullar içinde.

Dadaloğluna aid olan bu türkü örnəyində müasir türk dilində işlənməyən "od" sözü hazırda fars dilindən keçmiş "ateş" sözü ilə dəyişdirilmişdir. Halbuki, "od" sözü əsl türk mənşəlidir.

Seğirttim ardından yettim,
Eğildim yüzünden öptüm.
Adın bilirdim unuttum,
Çağırmaı çağırmaı (Eren, s. 52)

Nümunədəki türkünün birinci misrasında müasir türk ədəbi dilində işlənməyən "seğirtmek" sözü "çapmak, koşmak, yığürmek" mənaları ifadə edir. Təəssüf ki, hazırda elmi və bədii ədəbiyyatda bu sözün işləndiyi müşahidə edilmir.

Seyrani, beyhude gezme her **suyu**
Alma kulağına her güftü guyu.
Bir su teskin eder nar-ı **Tamuyu**
Serpilip Ahmed-i Muhtar elinden.

Qeyd olunan türkünün birinci və üçüncü misrasında işlənmiş "su" və "tamu" sözləri də müasir türk ədəbi dilində işlənməməkdədir. Bu şeir parçasındaki "su" sözü "tərf" mənasını, "tamu" sözü isə "cəhənnəm" anlamını ifadə etmişdir.

Türk dilinin zənginliyinin və çoxmənalılığının bariz şəkildə əks olunduğu çox türkü nümunələri vardır. Belə türkülərdə türk dilindəki polisemantizm və monimlik dərhal özünü büruzə verir. Məsələn:

Baktım yarin kapıları sürmeli,
Çıkageldi bir gözleri sürmeli.
Dedi yoh yoh bir mihenge sürmeli,
Günde yüz bin kere yüzler sürmeli
Hemen aşk atına binip sürmeli.

Qeyd olunan türkü misralarında təkrarlanan "sürmeli" sözü hər dəfə fərqli məna daşımışdır. Birinci misradakı "sürmeli" sözü "bağlı, kilidli" mənasındadır. Anadoluda qapıları bağladıqdan sonra qapının açılmaması üçün onun arxasına dayadılan xüsusi ağaca "sürme" deyilir. Başqa sözlə, ilk misradakı "sürmeli" sözü "bağlı, qapalı" mənasında işlədilib. İkinci misradakı "sürmeli" sözü, "gözlərinə sürmə çəkilmiş" mənasındadır. Yeri gəlmişkən, fars və ərəb dillərində də işlənən "sürmə" sözü etimoloji baxımdan türk mənşəlidir və "sürtmək" feilindən yaranmışdır. Üçüncü misradakı "sürmeli" sözü türk dilində "gereklik kipi" (feilin vacib şəkli) adlanan feil şəklinin "məli" şəkilcisi vasitəsilə düzəlmişdir. Mənası, "yoxlamaq, sınaq" dır. Dördüncü misradakı "sürmeli" sözü "sürtmək" anlayışını ifadə etmişdir. Beşinci misradakı "sürmeli" sözü "minib getmək" mənası bildirmişdir.

Göründüyü kimi, Neşet Ertəşə aid bu türkü nümunəsində türk dilinin milli koloriti, geniş söz xəzinəsi, ucqarlarda yaşayanların canlı danışqlarında hələ də mühafizə olunan arxaik sözlərin indiyədək araşdırılmamasından xəbər verir (Görkem, s. 39). Böyük səbr, diqqət və qayğı ilə bu sözlər toplanılmalı, ciddi türkoloji tədqiqatla cəlb olunmalıdır. Türkülərin lazımı səviyyədə araşdırılması türk dili tarixinin ayrı-ayrı mərhələlərinə, bir çox qaranlıq

məsələlərə, türk dilinin lüğət tərkibinin təfərrüatlı şəkildə öyrənilməsinə, arxaik sözlərin toplanılaraq xüsusi sözlüklərə daxil edilməsinə bir təkan verir.

Göç göç oldu göçlər yola düzüldü,
Uyku geldi ela gözler süzüldü.
Elim yardan, gözüüm yoldan **üzüldü**,
Ağam, nerden aşar yolu yaylanın?

Nümunə gətirdiyimiz türkünün üçüncü misrasında "üzüldü" sözü bu gün türk ədəbi dilində tamamilə fərqli mənada işlənir: "üzülmək- *üzüntü duymak, kaygılanmak*". Bu apartmandan başqa yərə gıdəcəksiniz diyə üzüliyorum. - Peyami Sefa (Türkçe sözlük).

Nümunədə verilmiş türküdəki "üzüldü" sözü "ayrıldı, ayrı düşdü" mənasında işlənib. Azərbaycan dilində isə həmin söz öz mənasını qoruyub saxlamışdır: üzülmək: qopmaq, ayrılmaq, aralanmaq. Həcərin əlləri aynalıdan üzülməmişdi. S. Rəhimov. (İzahlı lüğət, IV c., s. 454).

Türküların sintaktik baxımdan maraqlı cümlə quruluşları vardır. Məsələn:

Ayağına giymiş kara yemeni
Sallanma, sevdiğim, öldürdün beni.
Alem düşman olsa severim seni
Sallanma, sevdiğim, öldürdün beni.

Təqdim olunan türkü nümunəsində iki tabeli mürəkkəb cümlə vardır. "Sallanma, sevdiğim, öldürdün beni" - səbəb budaq cümləsidir. "Alem düşman olsa severim seni" cümləsi isə qarşılaşdırma budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlədir.

Gele gele geldik bir gara daşa,
Yazılanlar gelir sağ olan başa .
Bizi hasret koyar gavim gardaşa,
Bir ayrılık, bir yoksulluk, bir ölüm.

Urfa bölgəsinə xas olan bu türküdə inversiya, cümlə üzvlərinin sırasının dəyişdiyini görürük. Urfa şivəsinin təsiri ilə sərt arxa damaq "k" samiti cingiltili "q" samitiylə əvəzlənmiş və türkü tərtibçisi onu "g" hərfi ilə ifadə etmiş, "taş" sözü "daş" şəklində işlənmişdir.

Türkülər əksər hallarda hər bəndi dörd misradan ibarət olsa da bəndlərdə misra sayı fərqli də ola bilər. Bəndləri üç və ya beş misradan ibarət olan türkülər də vardır. Hecə vəznində olan türküların 7, 8 və 11 həcadan ibarət olan variantları mövcuddur. Türkülər müxtəlif mövzularda ola bilər. Bəzən tarixi və qəhrəmanlıq mövzusunda olan süjetli türkü növlərinə rast gəlmək mümkündür. Bu qəbildən olan türkülər avropalıların balladalarına bənzəyir. Məsələn, Kütahya bölgəsində çox populyar olan "Ahmet bəy türküsi" tarixi-qəhrəmanlıq mövzusundaır:

Ahmet bey'in bir küheylan atı var,
Mavi şalvarının bende yükü var.
Ahmet bey'in benden başka nesi var?
Saklan dağlar, Ahmet bey'in kışından
Hiç sevdalar geçmedi mi başından?

Tarixi şəxsiyyət olan Ahmet bəy haqqında oxunan türküdə XIX əsrin ilk rübündə yaşamış, Osmanlı torpaqlarının bütövlüyü uğrunda mübarizə aparmış şəxsin şəninə qoşulmuş türküdə müəyyən etnoqrafik məlumatlar da əks olunmuşdur. Bu baxımdan türkülər qiymətli məlumat mənbəyi sayılır. "Şahin bəy" türküsi isə Milli mücadilə dönməsində ölkəsini yadelli işğalçılardan qutarmaq uğrunda mücadilədən çoxsaylı qəhrəmanlardan biri haqqında bəhs olunur:

Anama söyleyin damda yatmasın,
Çuha şalvarıma uçkur takmasın.
Oğlum gelir deyi yola bakmasın,
Vurun Türk uşağı namus günüdür.

Türk dilinin ən qədim dövrlərindən başlayaraq müasir zamana qədər keçmiş olduğu mərhələlərin linqvistik baxımdan araşdırılmasında, unudulub getmiş bir çox ifadələrin və sözlərin yenidən bərpa edilərək dilə daxil edilməsində, türk dilinin söz varlığının daha da genişləndirilməsində türküların misilsiz önəmi vardır. Dildə gərəksiz yerə işlədilər, kökən baxımından türk dilinə yad olan sözləri türkülərdə qorunan deyimlər və sözlərlə dəyişmək çox önəmlidir. Keçmişdən qalan saxlancları böyük bir sayqı ilə gələcək dönmə gətürmək işində türküların danılmaz payı olacaqdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Aça Mehmet. Kaynaklar, Türk Halk Edebiyatı, Ankara, Grafiker Yay., 2004
2. Avcı A. Haydar. Halkbilimi I. Kitap, İstanbul, E Yay., 2003
3. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. IV c., Bakı, 2006
4. Boratav Pertev Naili. 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, İstanbul, Gerçek Yay., 1995
5. Çobanoğlu Özkul. Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş, Ankara, Akçağ Yay., 1999
6. Eberhard Wolfram. Güneydoğu Anadolu'dan Aşık Hikayeleri, (Çev. Müfide Kocaoglan), Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 2002
7. Elçin Şükrü. "Türkü", Türk Dünyası El Kitabı, Ankara, C. III, Türk Kültürü
8. Araştırma Enstitüsü Yay., 1992
9. Eraslan Kemal. Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1993
10. Eren Mehmet Ali. Muğla Türküleri, Muğla Valiliği, 2002
11. Gökem İsmail. Halk Hikayeleri Araştırmaları, Ankara, Akçağ Yay., 2000

12. Köprülü M. Fuat. Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara, Akçağ Yay., 2003
13. **Kunos** İgnas. Türk Halk Türküleri, (Haz. Ali Osman Öztürk), Türkiye İş Bankası Yay., 1998
14. **Levend** Ağah Sırm. Ali Şir Nevai. c. IV, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 1968
15. **Ligeti** Antuan. Bilinmeyen İç Asya, (Çev. Sadrettin Karatay), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986
16. **Onay** Ahmet Talat. Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i, (Haz. Cemal Kumaz), Ankara Akçağ Yay., 1996
17. **Seyidoğlu** Bilge. Mitoloji Metinler-Tahliller, Kayseri, Bizim Gençlik Yay., 1995

Açar sözlər: türkü, tədqiqat, ədəbiyyat, bölgə, türk dili

Ключевые слова: тюрку, исследование, литература, регион, турецкий язык

Keywords: turku, research, literature, region, Turkish language

Türk dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində "türkü" poetic janrının tədqiqinin rolu

Xülasə

Türk şeir növü olan "türkü" qədim tarixi köklərə malikdir. İndiyə qədər dilçilər onun ilk yaranma yerini və dəqiq tarixini müəyyənləşdirə bilməmişlər. Aydındır ki, "türkü" tamamilə milli bir şeir formasıdır. Onlar əsasən anonim hesab olunur və türk yazılı ədəbiyyatının formalaşmasından xeyli əvvəl meydana çıxmışlar. "Türkü", mövzusa görə, çox müxtəlifdir. Türkülərdə indi türk dilinin ləksik tərkibinə daxil olmayan arxaik sözlər qorunmaqdadır və o sözlərin mənalari sadə xalq üçün əlçatmazdır. Müəllif bu məqalədə qədim şeir janrlarının, o cümlədən "türkü"nin öyrənilməsinin zəruriliyini sübut etməyə çalışır. Müəllifin fikrincə, "türkü"nü yaxşı öyrənmək və araşdırmaqla dilin ləksik tərkibini zənginləşdirmək və eyni zamanda, türk dilini lazımsız alınmalardan qurtarmaq mümkündür.

Роль исследования стихотворного жанра "тюрку" в обогащении лексического состава турецкого языка

Резюме

Турецкий стихотворный жанр "тюрку" имеет древние исторические корни. До сих пор лингвистам не удалось определить их место и точную дату образования. Очевидно, что "тюрку" сугубо национальная форма стихосложения. В основном они считаются анонимными и появились задолго до образования турецкой письменной литературы. По тематике "тюрку" очень разнообразны. В них сохранились архаические слова, которые сейчас не входят в лексический состав турецкого языка и их значения недоступны простому народу. В предлагаемой статье автор старается доказать необходимость исследования древних стихотворных жанров, в том числе, и "тюрку". По мнению автора, путем изучения и исследования древних стихов "тюрку" можно обогатить лексический состав и одновременно, избавиться от ненужных иностранных заимствований в турецком языке.

The role of the study of the poetic genre "Turku" in the enrichment of the lexical composition of the Turkish language

Summary

The Turkish poetic genre "turku" has ancient historical roots. Until now, linguists have not been able to determine their place and the exact date of formation. It is obvious that the "turku" is a purely national form of versification. They are mostly considered anonymous and appeared long before the formation of Turkish written literature. On the subject of "turku" are very diverse. They preserved archaic words that are now not included in the lexical composition of the Turkish language and their meanings are inaccessible to the common people. In this article, the author tries to prove the need to study ancient poetic genres, including the "turku". According to the author, by studying and researching the dervnye verses of the "turku" it is possible to enrich the lexical composition and, at the same time, to get rid of unnecessary foreign borrowings in the Turkish language.

RƏYÇİ: dos. N.Əfəndiyeva